

ФИЛОСОФИЯ ИЛИМДЕРИ
ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ
PHILOSOPHICAL SCIENCES

Токоева Г.С.

ҮЙ-БҮЛӨ: СОЦИАЛДЫК-ФИЛОСОФИЯЛЫК ТАЛДОО

Токоева Г.С.

СЕМЬЯ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

G.S. Tokoeva

FAMILY: SOCIAL-PHYLOSOPHICAL ANALYSES

УДК: 101.1.316/356.2

Үй-бүлө социалдык институт жана коомдун базалык уячасы болуп саналат, ал нике, бир туугандык, бала асырап алуу жана башка негиздерде түзүлөт. Ошондой эле үй-бүлөнү руханий мамилелер, турмуш-тиричилик жалпылыгы жана моралдык жоопкерчилик бириктирет. Макалада үй-бүлө көйгөйлөрүнө жана үй-бүлөлүк мамилелерге философиялык талдоосу жүргүзүлдү.

Негизги сөздөр: *үй-бүлө, баалуулук, ата-эне, бала, тарбиялоо, философиялык талдоо, үй-бүлө көйгөйлөрү, үй-бүлөлүк мамилелер.*

Семья является социальным институтом и базовой ячейкой общества, которая создается на основе брака, кровного родства, усыновления и других оснований. А также семью связывают духовные отношения, общность быта и моральная ответственность. В статье проведен философский анализ проблемы семьи и семейных отношений.

Ключевые слова: *семья, ценность, родители, дети, воспитание, философский анализ, проблемы семьи, семейные отношения.*

The family is a social institution and the basic unit of society, which is created on the basis of marriage, consanguinity, adoption and other grounds. And also the family is connected by spiritual relations, community of life and moral responsibility. The article provides a philosophical analysis of the problem of family and family relations.

Key words: *family, value, parents, children, upbringing, philosophical analysis, family problems, family relations.*

Коомдун жашап туруусунун жана анын демографиялык көйгөйлөрүн алдын алуунун башаты – үй-бүлө. Анткени үй-бүлө макросоциалдык тутумдун эволюциясынын багытын аныктап турат. Коомдун ар бир мүчөсү социалдык статусу, этникалык таандык болуусу, материалдык байлыгынан сырткары үй-бүлөлүк-никелик абалда болот. Кыргыз Республикасынын Үй-бүлө кодексине ылайык «Үй-бүлө – никеден, туугандыктан, бала асырап алуу же балдарды тарбияга алуунун дагы башка түрлөрүнөн улам келип чыгуучу үй-бүлөлүк мамилелердин чыңдалышына жана өнүгүшүнө көмөк көрсөтүүгө кызмат кылуучу мүлктүк жана мүлктүк эмес жеке укуктар жана милдеттер менен байланышкан адамдардын чөйрөсү» [2].

Үй-бүлө, аталык, энелик жана балалык коом тарабынан камкордукка алынып, мыйзамдар менен бекемделген социалдык түзүм. Мамлекет өзүнүн жарандарын үй-бүлө курууга, үй-бүлөнүн мүчөсү болууга даярдайт жана укук-милдеттерди белгилейт. «Үй-бүлө мамилелерин жөнгө салуу ыктыярдуу негизде жана никелешкен адамдардын өз ара макулдугунун, жубайлардын үй-бүлөдөгү укуктарынын теңдигине, үй-бүлөнүн ички маселелерин өз ара макулдашып чечишине, баланын эң жакшы кызыкчылыктарын камсыз кылууга, балдарды үй-бүлөдө тарбиялоого артыкчылык берүүгө, алардын бейпилдигине жана өсүп-жетилишине камкордук кылууга, үй-бүлөнүн жашы жетпеген жана эмгекке жарамсыз мүчөлөрүнүн укуктарын жана кызыкчылыктарын камсыз кылуу принциптерине ылайык жүзөгө ашырылат» [2]. Ушундай мыйзам актылар менен бекитилген үй-бүлөнүн учурдагы абалы кандай жана кантип өнүгүп жатат деген суроо ар бир инсанда жаралат.

Аталган макалада үй-бүлөнүн учурдагы өнүгүшү, социалдык функциялары жөнүндө талдоо жасоону туура көрдүк. Биздин изилдөөбүз көрсөткөндөй учурда үй-бүлө кээ бир өндүрүүчү-жаратуучу, коргоочу, билим берүүчү ж.б. кызматтарын жоготуп койдү. Ошол эле мезгилде кээ бир функциялары туруктуу, салттык мүнөзгө ээ бойдон калууда. Анын ичинде үй-бүлө үчүн наристенин төрөлүшү, чарбалык-каржылык жактан үй-бүлө мүчөлөрүн колдоо, турак жай, кийим-кече, тамак-аш менен камсыздоо башкы орунда турат. Регенеративдик деп аталган үй-бүлөнүн функциясында адамдын статусун, социалдык абалын аныктап, ошого ээ болуусу маанилүү. Ал эми билим берүүчү-тарбиялык жагынан караганда ата-энеликти аткаруу, балдар менен болгон карым-катнашты жөнгө салуу, тарбиялоо, балдардын өзүн-өзү калыптандырууга жөндөмдүүлүгү үй-бүлөнүн жашап турушунун шарты. Психотерапевтикалык жактан караганда үй-бүлө мүчөлөрүнүн бири-бирин сыйлоосу, коргоосу жана баалоосу коомдун турмушундагы башкы баалуулук.

Ааламдашуунун шартында үй-бүлө курууга, наристелүү болууга карата социалдык-психологиялык

белгилер өзгөрдү. Үй-бүлөнүн учурдагы абалы жана анын өнүгүшү боюнча Жалал-Абад областынын райондорунда жана Жалал-Абад шаарында социологиялык иликтөө жүргүзүлгөн. Респонденттердин пайыздык катышын алып караганда иликтөөгө катышкандардын 80% аялдар, 20% эркектер, анын ичинен 18-24 жашка чейинкилер 56,1%, 25-30 жаштагылар 31,6%, 31-35 курактагылар 1,5%, 36-40 жашка чейинкилер 8,6%, 40 жаштан жогоркулар 2,1% түзгөн. Билими боюнча орто билимдүүлөр 23%, орто кесиптик билими барлар 11,5%, бүтпөгөн жогорку 22,3%, жогорку билимдүүлөр 43% болгон. Социалдык абалы боюнча: үй кызматкерлери – 12,3%, фермерлер – 1,5%, тейлөө тармагындагылар – 43%, студенттер жана интеллигенциянын өкүлдөрү – 43%.

Изилдөөнүн жүрүшүндө маалым болгондой ар бир аялзаты энелик милдетти аткаруусу зарыл экендигин респонденттердин 87,6% белгилешкен, калгандары так жооп бере алышкан эмес. Үй-бүлө кура элке жаштарга карата “Үй-бүлө курганга даярсызбы?” деген суроого 59,9% - “ооба”, 19,9% - “жок”, 7,6% - “билбейм” деп жооп берген. Ушундан улам белгилеп кетүүчү жагдай респонденттердин жаш жагынан алганда 18ден жогору жаштагылар катышкан. Бул куракта жарандар үй-бүлө курууга карата билими жана даярдыгы болуш керек. Ал эми сурамжылоого катышкандардын дээрлик 30% жакыны үй-бүлө курганга даяр эмес, же ал жөнүндө жеке пикирлерин билдире алышкан эмес.

Үй-бүлө кургандан кийин канча балалуу болууну максат кыла тургандыгы жөнүндөгү пикирлерин талдоодо эки балалуу болууну пландагандар 4,6%, үч балалуу болууну каалагандар 43%, беш же андан көп балалуу болгусу келгендер 19,9% түзгөн, калган 20% жакыны бул суроого так жооп бере албагандардын катарына кирген. Демек, жаштар үй-бүлөнү пландаштыруу боюнча билимдерге муктаж деген жыйынтык чыгарууга болот.

Кыргыз эли байыртан эле адам жашоосундагы эң негизги баалуулук балалуу болуу, өзүнөн кийин урпактарды калтырып кетүүнү максат кылган. Элдик эпостордо наристелүү болуу жана тарбиялоо үй-бүлөнүн, ата-энелердин башкы милдети катары таанылган. «Манас» эпосунда Жакып хандын балалуу болбой жүрүп Манастын төрөлүшүнөн, Азизхандын көп жылдар бою артында калчу баласы жок жүрүп Алманбеттин жарык дүйнөгө келиши чыгарманын негизги өзөгүн түзөт. Адам жашоосу үзгүлтүксүз жүрөрү жана аны улап кетчү урпактары экендигин түшүнгөн кыргыз эли балалуу болууну – адамдык жашоонун белгиси катары баалайт. Эпосто Жакып балалуу болбой капаланып: «Атакелеп артымдан, наалып калаар балам жок. Жашым жетти кырк сегиз», - дейт. Байлык, алтын, күмүш, пул адам өлгөндөн кийин кала тургандыгы, ал турсун айдаган мал да бала болбогондон кийин арзыбаган нерсе экендигине кейип: «Дүнүйө ээси бала экен, артымда бала жок болсо, дүнүйөсү курусун, бузулуп калган калаа экен» [1, 11], - деп арман кылат. Балалуу болбой өксүгөн

жагдайды Акбалтанын арманынан көрүүгө болот: «Малы түмөн, бала жок, байкуш болду Акбалта, Бир балага зар болуп. Бала деп жүрүп Акбалта, Сакалы калган ак болуп» [1, 129]. Адам жашоосунда кайгыруу, капалануу, кыйынчылыктын артында дайыма кубануу, максатка жетүү бар экендигин элдик эпостор даңазалап келген. Андыктан, адам болмушундагы баалуулук – балага жетпей жүргөн жандын перзенттүү болушу.

Баатырдык эпостордун катарында турган «Жаныш, Байыш» дастанындагы негизги тема – адамды жаратуу, тукум улоо. Адамдын негизги өзгөчөлүгү анын асылдыгында, башкалардан өзгөчө акылмандыгы менен амалкөйлүгүндө, башка жандыктарды жеңе билгендигинде экендиги эпостун мазмунун түзүп турат. Мындан сырткары чыгармада адам баласынын муундарынын уланышы башкы баалуулук катары кабылданат.

Ал эми бүгүнкү күндөгү реалдуулукка көз чаптырсак, жаштарга үй-бүлө таануу боюнча билимдерди берүү орто мектепте, үй-бүлөдө кененирээк басым жасоо зарыл деген пикир жаралат. Анткени үй-бүлө курууга даяр эмес жаштардын санынын өсүшү коомдо маселени жаратат.

Мындан сырткары Кыргызстандагы калктын төрөлүүсүнүн кескин төмөндөшү, репродуктивдик курактагы жаштардын чет жакада, башка мамлекеттерде жүрүүсү калктын өсүшүнө терс таасирин тийгизүүдө. Анткени иштөөгө жана жарык дүйнөгө наристе алып келүүгө жөндөмдүү курактагы кыргыз жарандары мигрант катары сыртта, айрыкча Орусияда жашап, жарандыгын ошол жакка каттатып, төрөлгөн балдарын да ошол мамлекеттин жараны катары мыйзамдаштыруусу Кыргызстандын келечеги үчүн ойлонууга мажбурлоодо. Экинчиден, Кыргызстанда жашап, ушул жерде үй-бүлө куруп репродуктивдик жактан толук мүмкүндүгү бар жаштар балалуу болууну кийинкиге жылдырып, же бала төрөөнүн санын кескин кыскартып коюшу социалдык-демографиялык маселенин өсүшүнө алып келүүдө. Белгилеп кетүүчү жагдай, демографиялык көйгөйлөрдүн дагы бир көрүнүшү катары төрөлгөн балдардын өлүмүнүн жогорулап кеткендиги. Бул, биринчиден, экономикалык шарттардан болсо, экинчиден, үй-бүлө күткөн жаштар социалдык-психологиялык жактан даяр эмес, көпчүлүк учурда турмушта кездешүүчү көйгөйлөрдөн чыгуунун жолун билбейт, үй-бүлөнү пландаштыруу боюнча эң жөнөкөй билимдерге ээ эмес. Аталган маселе өз кезегинде үй-бүлө куруу, баланы жарык дүйнөгө жаратуу, тарбиялоо боюнча жөндөмсүз экендигин далилдеп коюуда. Ошондуктан, балалуу болуу – үй-бүлө мүчөлөрүнүн ыйык милдети, биргелешип жашоосунун маңызы экендигин аңдап билген инсанды калыптандыруу – бүгүнкү коомдун алдында турган маселе.

Кыргыз эли бул маселеге байыртан эле чоң маани берип, элдик билимдер менен сугарып келишкен. Ошол салтты улантуу зарыл экендигин дагы бир жолу

белгилеп кетмекчибиз. Элдик оозеки чыгармаларында «ата», «эне» түшүнүктөрү философиялык рефлексияда интерпретацияланат жана алардын табият менен коомдогу ролу өзгөчө бааланат. Ата-эне – коомдогу мамлекеттин алгачкы уячасы – үй-бүлөнү куруучулар, дүйнөгө жаңы адамды жаратуучулар жана ага жашоо тартуулаган өзгөчө жандар катары кабылданган. Алардын ортосундагы ыйык, жылуу мамиленин негизинде ортодо өз ара келишим, ынтымак түзүлөт жана адамзат баалуулуктарын өздөрүнө калыптандырат, өнүктүрүүгө катышат жана аны биргелешип жараткан балдарына өткөрүүгө милдеттүү экендигин туюп сезет.

Кыргыз элинде байыртан эле улуу муунду, чоң ата, чоң энени сыйлоо адатка айланган жана алар төрдө олтуруп сыйга татыган. Анткени алар жаштарды тарбиялоочу, турмуштук билимди берүүчү ролду аткарышкан. Элибизде «Абышка өлсө ат бошойт, кемпир өлсө төр бошойт» - деп айтышат. Бул макал аркылуу улуу киши, улгайган адам сыйдын ээси, эмне баалуу барктуу болсо ошонун алып жүрүүчүсү, акылман, даанышман, тарбиячы катары белгеленет. Кыргыздын салты боюнча абышка-кемпирдин төрдө отурган образы – бул тарбия берүүчү, акыл үйрөтүүчү, билимге сугаруучу даанышмандыгы, акылмандыгы. Алардын орду эртедир кечтир бошой тургандыгы жана кийинки муун келери, ал орунду ээлеген адам эми мурунку даанышмандын ишин улантуучу, акылга сугаруучу, тарбия берүүчү болушу шарт. Мындай ырааттуулукту, өз ара муундардын байланышын кыргыз эли байыртан баалап келген.

Кыргызда төрдүн сыйлуу орун катары баалангандыгын, ага татыктуу адам гана жетерине байланыштуу Ч.Өмүралиев минтип жазат: “Адамдын Орду-Жолу обол улагадан башталат да, улам убакыт өтүп улгайган сайын түндүктөн түшкөн нурдай жылып-жылып отуруп төрдүн төбөсүнө барат. Кадырлуу аксакал болот. Сыйга тунат. Эгерде көчмөн коомдо «үй» жана «мамлекет» деген бири бирине адекваттуу түшүнүктөр болгонун эске алсак, анда «төр» деген жөн эле сый орун эмес адамдын социалдык-саясий даража, чен өлчөмү экенин да моюндайбыз» [3, 104]. Төр турмуштан өз ордун билгенге тарбиялайт. Кыргызда кызды төргө отургузушат, анткени ал өз үйүнүн убактылуу коногу кийин бирөөнүн эшигине барат. Андыктан «төр» – кыздын өз үйүндөгү энчилүү орду» [3, 93].

Демек, төр – кыргыз элинин социалдык-тарыхый өнүгүүсүндөгү атайын титулду алып жүргөн башчынын, башкаруучунун, насаатчынын ыйык орду. Ал

орунга баары эле татыктуу боло албайт, тарыхый иерархия түшүнүгү менен алганда төр – социалдык жактан калыптанган, руханий баалуулуктар менен куралданган, билимдердин системасына ээ болгон, кийинки муунга тарбия бере алган, башкаларды өзүнө тарта алган ыйык, сыйлуу киши орду.

Ал эми «төр бошоду» деген, кийинки муунга бардык баалуулуктар өткөрүлүп берилгендигин жана аны татыктуу ээлеп калуу зарылдыгын, бул орунда акылмандыкты, даанышмандыкты улантып өз вазипасын аткаруу жүктөлгөнүн сезүү абзел болгон. Мындай салт аркылуу кыргыз элинин мифопоэтикалык дүйнөтаанымындагы себеп-натыйжалык байланышты, диалектикалык өнүгүүнү көрөбүз. Бекеринен “Аганы көрүп ини өсөт, эжени көрүп синди өсөт” – деп айтпаса керек. Бул аркылуу кыргыз эли тарбияга чоң маани бергендигин, мында ата-эненин, улуулардын ролу зор экендиги белгиленип көрсөтүлгөн. Ошондуктан улуу муун, ата-эне тарбия берүүчү ролду жогорку деңгээлде аткарышы абзел. Антпесе татыктуу тарбия бере алышпайт, балдарындагы инсандык сапатты калыптандырууга жетүүдө кыйынчылыктар жаралат.

Демек, бүгүнкү күндөгү үй бүлө жана үй-бүлө курууга катышкан жактардын маселеси ар тараптуу талдоону талап кылууда. Ошондой эле коом тарабынан да үй бүлөнү куруучулардын укук-милдеттерин таанып билүүсү боюнча атайын агартуучулук иштерди пландаштыруу маселеси турат. Мындан сырткары мамлекеттин социалдык саясатынын бир багыты катары үй-бүлө саясатын жүргүзүүдө атайын иш чаралардын жеткиликтүү болушу шарт Байыркы кытай философу Кун-фу-цы: «ата – ата, бала – бала болушу зарыл» дегендей, коомубуздун ар бир инсаны өзүнүн социалдык орду-жолун, жашоо маңызын аңдап биле алса коомубуздун алга жылышын зор салымын кошот деген ойдобуз.

Адабияттар:

1. Манас. Семетей. Сейтек [Текст]: эпос: Үчилтик / түз. Ж.Садыков, К.Садыков, Р.Кыдырбаева. - Бишкек: «ЖЭКА» Лтд, 1999. - 468-б.
2. Семейный кодекс Кыргызской Республики от 30 августа 2003 года.
3. Өмүралиев Ч. Теңирчилик (Улуттук философиянын уңгусуна чалгын) [Текст] / Ч.Өмүралиев. - Бишкек: «КРОН» фирмасы, 1994. - 288-б.
4. Токоева, Г.С. Кыргыз философиясындагы адам болмушу [Текст] / Г.С. Токоева. - Бишкек: «Махprint» басмасы, 2015. - 244-б.

Рецензент: д.пед.н., профессор Сакиева С.С.